

Citation style

Lenderová, Milena: review of: Milan Hlavačka, České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době, I. a II., Praha: Historický ústav, 2014, in: Český časopis historický, 2016, 3, p. 791-795, DOI: 10.15463/rec.334779177

First published: Český časopis historický, 2016, 3

český časopis historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

hraběcích majetků v rezidenční síti druhé poloviny dvacátých let 19. století, tedy ještě před započatím romantizujících úprav. Deníky Gabriely a Isabely Buquoyových potvrzují dobový trend šlechtických rodin, které trávily zimní měsíce v městské rezidenci a letní období na cestách po venkovských majetcích. Ukázalo se, že hrad Rožmberk, místo pozdějších realizací romantických vizí Jiřího Jana Buquoye, nesplňoval v jeho mladém věku „moderní“ požadavky na bydlení a rodina ho využívala jen málo.

Autoři knihy pracovali s nově objeveným pramenným materiálem, což již samo o sobě slibuje přínos pro zkoumané téma. Množství několika tisíc svým účelem vzájemně provázaných kreseb, plánů, kvašů, fotografií, grafických listů a písemností jim umožnilo nahlédnout postup práce umělecky nadaného aristokrata a umělců v jeho službách, pomohlo pochopit okolnosti vzniku těchto děl a přiblížit odborné obci velkolepý záměr a myšlenkový svět Jiřího Jana Buquoye. I přes ucelený koncept knihy je na jednotlivých kapitolách logicky znát, že každý z autorů hledal v nalezených pramenech odpovědi na jiné otázky. Knize by prospěl závěr, který by shrnul celkový Buquoyův koncept, onen v podtitulu knihy zmíněný „romantický řád“ budovaný na ose krajina-sídlo-obraz. Byly by tím sjednoceny individuálně formulované závěry jednotlivých autorů. Je však nutno připustit, že tuto roli plní do určité míry úvod Petry Trnkové. Podle autorů nebyl interpretační potenciál jimi nalezených pramenů stále vyčerpán, přesto si troufám tvrdit, že již takto prezentovaný výsledek bádání je výrazným přínosem k pochopení smyslu krajinných a architektonických úprav aristokratických rodin 18. a 19. století a reprezentuje směr, kterým by se mohl historický výzkum vydávat častěji.

Knihu doplňuje rozsáhlý obrazový doprovod, který je odkazy funkčně provázán s textem a čtenář se tak může lépe orientovat v popisovaných skutečnostech. Více než dvě stovky vyobrazení navíc zvyšují vizuální atraktivitu svazku. Velkou devizou knihy je také její dvoujazyčné provedení. Za částí v českém jazyce následuje celý text knihy v anglickém překladu (s. 209–282). Práci s knihou usnadňuje jmenný rejstřík kombinující odkazy na text i ilustrace. Výjimečně nepřesnosti jako mylně uvedený rok úmrtí Jana Nepomuka Buquoye (s. 39), špatně uvedený příbuzenský vztah Jana Nepomuka a Jiřího Jana Buquoye (s. 43) a používání jména téže osoby v různých podobách (Terezie Buquoyová-Paarová nebo Marie Terezie Paarová?) vznikly spíše nedopatřením a celkový dojem z knihy nemohou ohrozit.

Michal Morawetz

Milan HLAVAČKA a kol.

České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době

I., II.

Praha, Historický ústav 2014 (dotisk Praha 2016), 478 + 476 s., ISBN 978-80-7286-281-8.

Cílem kolektivní monografie, která vznikla pod egidou Milana Hlavačky, je nabídnout syntetický pohled na dějiny „dlouhého devatenáctého století“. Hned zkraje autoři upozorňují, že hodlají resignovat na „velké vyprávění“, které nabízely předchozí syntézy, neboť správně předpokládají, že dějiny českých zemí v 19. století nemají příběh, že

nemají ústřední téma. S ohledem na německé etnikum, až do konce druhé světové války přirozenou součástí českých zemí, nemůže jít o příběh o národním obrození, s ohledem na členitou sociální strukturu tohoto střeoevropského regionu nemůže jít o příběh třídního boje. Tématem syntézy je tedy *společnost*, „společnost neredukovaná na národ, třídu ani zemi, společnost chápaná v mnohosti projevů politických a sociálních, hospodářských a kulturních jevů“ (s. 7); cílem je tedy zachycení proměn takto vnímané společnosti.

První díl, na kterém vedle Milana Hlavačky autorsky spolupracovali Milan Řepa, Pavel Cibulka, Werner Dobesch, Alice Velková a Jan Hájek, je zaměřen – s výjimkou úvodní části – na politické, sociální a ekonomické dějiny českých zemí v 19. století, a to v pořadí, které uvádím. Opuštěno je paradigma, že od ekonomiky se odvíjejí všechny ostatní segmenty existence společnosti. Do faktografie obou dílů nás vtáhne dobová vlaková souprava na obálce (co něco málo k ní?); ano, 19. století bylo – mimo jiné – věkem páry. V Úvodu prvního dílu se autoři přihlásili k interpretačnímu konceptu, který před téměř čtyřiceti lety nabídl v práci *Kapitalismus a česká společnost* Otto Urban; jejich další metodická východiska těží z rozmachu bádání, jež v českých zemích akcelerovalo po roce 1989, kdy mohlo tvořivým způsobem zpracovávat zahraniční podněty. Omlouvat se za to, že v syntéze není kapitola věnovaná „kultuře“, je zbytečné – kniha zahrnuje některé segmenty antropologicky pojaté kultury, a o „dějiny kultury“, připomínající seznam artefaktů a jejich tvůrců, není co stát.

Přehledné členění do kapitol („Východiska a inspirace“, „Proměny politiky: od absolutismu ke konstitucionalismu“, „Proměny společnosti: od poddanství k občanství“, „Proměny hospodářství: od tradiční výroby k industriální“) a podkapitol má nejen logiku, ale navíc usnadňuje hledání otázek a odpovědí, pokud není zrovna nálada na čtení objemného dvoudílného spisu.

První kapitola, „Východiska a inspirace“, přináší přehled výkladů 19. století, přičemž se autoři neomezuji jen na díla odborné historiografie, ale nabízejí i přehled výsledků jiných forem historického poznání, mj. kanonických děl Aloise Jiráska, Vladimíra Neffa či filmové tvorby padesátých let minulého století. Výčet odborných prací začíná opusem *Naše znovuzrození* Jakuba Malého – právě toto rozsáhlé dílo udalo parametry vnímání českých dějin na další období: paradigma *znovuzrození*, mučednictví, přesvědčení o vůdčí úloze české inteligence. Zjevně rozhodující byl publikační boom konce 19. a začátku 20. století, zúrodněný rukopisnými boji, Schauerovými *Našimi dvěma otázkami* a Masarykovými provokativními vstupy. Spor o českou otázku přežil obě války; nové paradigma pak vytvořilo marxistické dějepisce založené na zkoumání ekonomických zákonitostí jako hlavních činitelů historických procesů. Zaštitěno marxistickými floskulami, přetrvávalo, např. v pojetí Zdeňka Nejedlého, národně emancipační pojetí českých dějin. Z těchto debat, jak je v Úvodu poukázáno, vzešla jen tzv. *Maketa (Přehled československých dějin, I., II., 1958, 1960)* a o poznání zdařilejší druhý svazek *Dějiny české literatury* redigovaný Felixem Vodičkou z roku 1960.

Z krátkodobého uvolnění šedesátých let vycházejí pak práce Miroslava Hrocha a Jiřího Kořalky, směřující k přezkoumání dominujících paradigmat výkladu 19. století. Pomyslný vrchol pak tvoří dvě díla Otty Urbana, *Kapitalismus a česká společnost* z roku 1978 a *Česká společnost 1948–1918* z roku 1982, či práce vzniklé v disentu, které z doma

nedovoleného pohledu řešily otázku česko-německého soužití. Pro další výklad byly klíčové poznatky filosofa Jana Patočky o novém formování českého národa a o povaze českého národního hnutí. Na toto i další témata mohlo navázat svobodné dějepiscectví po roce 1989. Autoři mají oprávněně za to, že právě dějiny 19. století prodělaly po roce 1989 nejdynamičtější rozvoj, k němuž přispěla nejen svobodná debata mezi domácími historiky, zastávajícími často protichůdné názory, ale i vzájemný dialog mezi českými a německými kolegy: zahraniční inspiraci se autoři věnují v další části první kapitoly, kde dokládají mimořádně dobrou orientaci především v německy psané historické produkci zaměřené na 19. století.

Druhá kapitola, „Proměny politiky: od absolutismu ke konstitucionalismu“, začíná analýzou příčin, které vedly k prvnímu významnému předělu dlouhého 19. století, k revoluci 1848–1848. Autoři se vyhnuli nástraze řetězení jednotlivých událostí, jimiž oplývalo toto období, a věnovali se charakteristice onoho furetovského „radikálního přetržení minulosti“ (s. 37) a především jeho důsledkům, hlavně rychlému vzestupu občanské společnosti a dotvoření skutečně politických národů a politicky relevantního nacionalismu. Zaměřili se na struktury a mechanismy, které začaly fungovat díky revoluci, na charakteristiku politického systému (a českého, německého i slezského subsystému), vývoj politických idejí i programů i na důležité změny ve správě státu (přehledná podkapitola „Státní správa a samospráva“) a na (dosud v podstatě nezpracovaný) vývoj od honoračních stran k masovým politickým hnutím. Oprávněná pozornost je tu věnována i české šlechtě, jejíž postoje k revoluci i angažovanost v letech následujících byly nejednotné a diferencované. Snad jen sociální otázka, která se stále naléhavěji hlásila i ve městech, zůstala na rozdíl od dobře zpracované sociální problematiky venkova (kapitola III. 2, III. 3) spíše v rovině analýzy sociálních konceptů. Druhou kapitolu uzavírá epilog, zaměřující se na příčiny rozpadu habsburské monarchie.

Třetí kapitola, „Proměny společnosti: od poddanství k občanství“, opouští herní plochu politických dějin a orientuje se na sociální proměny společnosti v českých zemích. Úvod je věnován demografickým ukazatelům, kde autoři poukazují mj. na proměny mobility společnosti. Přiměřená pozornost se soustředí k vývoji soudnictví a kodifikaci trestního a občanského práva; následuje téma vývoje venkovské (zde je zařazeno až dosud souhrnně nezpracované téma „sociálně zajišťovacího řádu“) a konečně městské společnosti – včetně analýzy kategorie nového měšťanstva. Poněkud neústrojně působí v této kapitole „kauza“ Jaromíra Čelakovského (rodin s „nadprodukcí“ dcer bylo mezi intelektuálními elitami víc, nabízela se tedy možnost určitého srovnání a zobecnění); možná i více pozornosti mohlo být věnováno ženskému vzdělání.

První díl uzavírá kapitola „Proměny hospodářství: od tradiční výroby k industriální“ začínající užitečným objasněním základních pojmů: modernizace, industrializace, kapitalismus, sekundární (i „tercierní“) sektor. Následuje objasnění podstaty modernizačního procesu a výhod a mezi využití konceptu modernizace. Odborná veřejnost jistě ocení racionálně zakotvenou „rehabilitaci“ pojmu kapitalismus; autoři se zamýšlejí nad jeho obsahem a významem. Zaslouženou pozornost vyvolal fenomén kdysi až zbožštělé průmyslové revoluce; autoři se vypořádali jak s jejím chronologickým zařazením, tak obsahem, přičemž v této podkapitole našel své místo vývoj průmyslu v českých zemích, analýza konstituování finančních institucí (přínosné zpracování dějin finančních institucí) a kapitálového trhu.

Sympatická je spravedlivá pozornost věnovaná vývoji na Moravě či ve Slezsku (specifický politický subsystém zdejších tří politických národů), a to nejen problematice jazykové českého, ale i jazykově německého etnika. Stranou nezůstaly ani další národy monarchie či proměny vztahu předlitavské společnosti k Uhrám.

Druhý díl (spoluautoři Magdaléna Pokorná, Milan Řepa, Daniela Tinková, Aleš Vyskočil, Roman Baron, František Šístek, Radomír Vlček) je zaměřen na proměny kolektivní identity. Retrospektivní pohled je v páté kapitole („Proměny kolektivní identity: národ, jazyk a veřejnost“) hlubší, než v díle prvním – autoři začínají formováním zemského patriotizmu v posledních desetiletích 18. století. Vysvětlení procesu vzniku moderního českého národa, které bylo zčásti obsaženo už v prvním díle, je věnována celá kapitola. S východisky moderního českého národního vědomí či teorií rozmachu národního hnutí historiografie 19. století pracovala a pracuje vcelku běžně (autoři se zde opírají nejen o díla „klasiků“, ale i o zahraniční práce, z nichž některé byly v předkladech uvedené do českého prostředí v devadesátých letech 20. století). Originálně je zde zpracován vztah jazyka a politiky, a to díky využití kategorií z oblasti jazykovědy (bilingvismus, diglosie). Autoři vysvětlují, jak byla reflektována příslušnost k národu, k jazyku, jak probíhal posun od patriotizmu k nacionalismu, jak se měnilo postavení češtiny ve vzdělávacím systému či v byrokratické komunikaci, jak vznikalo a prosazovalo se veřejné mínění.

Starší práce zaměřené na 19. století ponechávaly zcela stranou témata, jako jsou proměny krajiny či disciplinace společnosti (ať již ve smyslu kodifikace trestního práva či její medikalizace): v šesté kapitole („Nové civilizační trendy a proměny životních stereotypů“) najdeme velmi fundovaně zpracování této problematiky, navíc ústrojně začleněné nejen do tématu urbanizace, ale sekularizace a byrokratizace společnosti. Svě místo našlo v syntéze i zpracování otázky vztahu českého obyvatelstva k jiným, hlavně sousedním zemím a národům (ale nechybí ani analýza vztahu k románskému a slovanskému světu); snad více pozornosti mohlo být věnováno „bolavému“ místu českého nacionalismu – vztahu k židovskému etniku.

Syntézu uzavírají podkapitoly věnované čtyřem faktorům středoevropského 19. století – přechodu od absolutismu ke konstitucionalismu, od poddanství k občanství, od zemského vlastenectví k národnímu vědomí, od tradiční společnosti ke společenství moderní – tedy shrnutí osnovných témat celé rozsáhlé publikace.

Připojme ještě konstatování, že se syntéza opírá o mimořádně rozsáhlý korpus sekundární literatury; tam, kde tato literatura nenabízela odpověď na nastolené otázky, vrátili se autoři k pramenům, především k dobové odborné literatuře a edicím. Oba díly pak doplňuje jmenný rejstřík.

Pojetí, s kterým přicházejí M. Hlavačka a kolektiv, kompozice mnoha pohledů, jež na sebe logicky navazují, prolínají se a vzájemně ovlivňují, pojetí znemožňující idealizaci českých dějin (neboť má daleko do hýčkaného čechocentristu) nabízí dostatečně kritická východiska a snad i jistá poučení, jež by měla z dějin vyplývat. Jen maně nás napadne, zda nepřiliš úspěšný český liberalismus 19. století (byť s konzervativními rysy) nevysvětluje aktuální české neporozumění pro politickou pravici. Kniha poslouží jako znamenitý učební text, jako přehledná syntéza určená odborníkům, laickým zájemcům poskytne pak čtivé, byť čtenářsky náročné zpracování klíčového období dějin českých zemí.

Závěrečná lehce postmoderní (což nemá být výtka!) esej „Jaké bylo 19. století?“ nabízí mnohost odpovědí. Bude na čtenáři, aby si vybral některou z nich, pokud je to vůbec možné. Pečlivě a originálně zpracovaná, solidní, nicméně nedogmatická syntéza *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, z které se o předminulém věku mnoho dozví, mu patrně snahu o nalezení jednoznačných odpovědí neusnadní.

Milena Lenderová

Bohuslav LITERA

Cesta na výsluní. Zabraněná politika Sovětského svazu 1917–1945

Praha, Dokořán 2016, 320 s., ISBN 978-80-7363-719-4.

Když se v devadesátých letech 20. století otevřely rozšířené možnosti bádání v ruských archivech, zejména pak archivech zpřísněného režimu, představovala tato skutečnost významný badatelský impulz. Tamní archivní správy sice obratem přešly při zprostředkovávání dokumentů zahraničním, zejména západním badatelům na ostře komerční model, ale pokud byly výzkumné projekty dobře zajištěné, bylo možno je opřít o nové zdroje. Následovala vlna prací k vojenským, diplomatickým a vnitropolitickým dějinám Sovětského svazu, ať ve světě, ať v samotném Rusku.¹ Česká historiografie tento vývoj nestopovala, východní témata se po jistý čas naopak dostávala do útlumu obecného zájmu i institucionální podpory, odrazovala i finanční náročnost. Čeští historici se vydali cestou následných reflexí zahraničních prací a edic dokumentů. I tento přístup přinášel postupně své plody v pracích Vladislava Moulise,² nedávno zesnulého Václava Vebera,³ Michala Reimana⁴ a Bohuslava Litery.⁵ Pro období po druhé světové válce nutno přiřadit ještě jména Karla Durmana a Jiřího Vykoukala. Povětšinou se jednalo o přehledové výkladové studie, které poskytovaly základní orientaci ve vývoji obsáhlého a pestrého tématu dějin Sovětského svazu.

Nově dostávají čtenáři do rukou další práci tohoto autorského okruhu, tématu i způsobu zpracování – v řadě ohledů příznačnou nejen pro ruská studia. Podle autorského komentáře Bohuslava Litery kniha přináší „nástin základního východiska, směrů a vývoje

- 1 Zájem byl soustředěn zejména na období po druhé světové válce, ale opomenuto nezůstalo ani starší období: Martin E. MALIA, *The Soviet tragedy. A history of socialism in Russia, 1917–1991*, New York 1994; A. V. MALGIN (ed.), *Mír mezi vojny. Izbrannyye dokumenty po istoriji meždunarodnyh otnošenij 1910–1940-ch godov*, Moskva 1997; Brian CROZIER, *The Rise and Fall of the Soviet Empire*, 1999; John Lewis GADDIS, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947*, New York 2000; Ludmila THOMAS – Viktor KNOLL (edd.), *Zwischen Tradition und Revolution. Determinanten und Strukturen sowjetischer Außenpolitik 1917–1941. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas)*, Stuttgart 2000; Sabine DULLIN, *Des hommes d'influences, Les ambassadeurs de Staline en Europe, 1930–1939*, Paris 2001.
- 2 Vladislav MOULIS, *Běsově ruské revoluce*, Praha 2002.
- 3 Václav VEBER, *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991, aneb Malé dějiny SSSR*, Praha 2001.
- 4 Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013.
- 5 Bohuslav LITERA, *Historie Rudé armády 1917–1941*, Praha 2009; TÝŽ, „Druhá revoluce“. *Stalinská transformace Sovětského svazu 1928–1934*, Praha 2013.

